

21 Ostatnie wyjście z getta

Pozostało Ci 200 m spaceru wzdłuż ul. Okrzei w kierunku ul. Kopernika, która po prawej stronie, w niewielkiej odległości będzie skrzyżowana z najmniejszą ulicą w Rzeszowie – ul. Krętą. Tu 7 lipca 1942 r. było ostatnie wyjście z getta ok. 25 tysięcy osób w kordonie oddziałów SS zaopatrzonych w pejsce zakończone metalowymi końcówkami i przy akompaniamentem najgorszych przekleństw. Ostatnia droga rzeszowskich Żydów przebiegała od dzisiejszego pl. Ofiar Getta, przez ulicę Kopernika i bramę znajdującą się w okolicy skrzyżowania dzisiejszej ul. Kopernika i ul. Krętej. Następnie ulicami: Grunwaldzka, Matejki, wzdłuż kościoła farnego i poczty przy ul. Moniuszki, przez ul. Pułaskiego, do stacji kolejowej Staroniwa, skąd w bydłych wagonach Żydzi zostali wysłani do obozu w Belżcu. Część z nich, czyli starców i osoby niedołężne, wywieziono samochodami do głogowskiego lasu, gdzie zostali rozstrzelani. Pomordowanych w getcie Żydów wywieziono na żydowski cmentarz na Czekaju (dzisiejsza ul. Rejtana). Po zlikwidowaniu getta wyburzono część kamienic. Pracami porządkowymi w żydowskiej dzielnicy zajmowało się około 250 Żydów z Ostgetta pozostawionych do celów porządkowych.

20 Bet Am

W odległości 2 minut drogi na zachód od pl. Ofiar Getta znajdziesz się przy Wojewódzkim Domu Kultury (ul. Okrzei 7). Niedługo, tj. od 1929 r., pełnił podobną do dzisiejszej funkcję - był Domem Ludowym Bet Am Fundacji im. Adolfa Tannenbauma i stanowił centrum życia kulturalnego rzeszowskich Żydów. Przyczyną przystąpienia do stworzenia w Rzeszowie takiego miejsca było wprowadzenie w 1905 r. przez zarząd rzeszowskiego oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” uchwały o nieudzielaniu Żydom sali na urządzanie uroczystych wieczorów ku czci Machabeuszów lub tym podobnych imprez.

19 Cmentarz żydowski

Czy wiesz, że ważnym miejscem dla żydowskiej społeczności są cmentarze zwane w niemieckim kirkutami? Przechodząc 200 m dalej, znajdziesz się na pl. Ofiar Getta, w miejscu XVII-wiecznego kirkutu zdewastowanego przez Niemców na początku okupacji. Obszar cmentarza zajmował 2 ha. W połowie XIX w. władze austriackie wydały polecenie przeprowadzenia drogi (dzisiejszej ulicy Sobieskiego) przez środek cmentarza, aby skrócić marsz wojskom na osi wschód – zachód. Z nowego traktu korzystali też mieszkańcy Rzeszowa, nigdy zaś Żydzi. Ostatni pochówek odbył się tu podczas I wojny światowej. Nekropolię zniszczono w czasie II wojny światowej.

18 Nowe Miasto

Jesteś w dawnym centrum żydowskiej osady zwanej niedługo Nowym Miastem, a obecnie pl. Wolności. Ograniczając osiedlanie się Żydów na Starym Mieście w 1599 r., Mikołaj Spytek Lięża pozwolił jednocześnie na ich osadnictwo na terenach północno-wschodnich leżących blisko Rzeszowa (Starego Miasta). W centrum Nowego Miasta znajdował się obszerny rynek, zwany Rynkiem Nowomiejskim (obecny pl. Wolności) o kształcie zbliżonym do kwadratu o wymiarach około 100 x 120 m, przecięty krzyżowym układem dróg i symetrycznym układem zabudowań o charakterze mieszkalno-rzemieślniczo-handlowym.

16 Sąd Rabinacki z karą kłatwy

Idąc wzdłuż ulicy Bożniczej do ul. Jana III Sobieskiego, znajdziesz się przed budynkiem dawnego Sądu Rabinackiego (dzisiejszego Zespołu Szkół Muzycznych nr 2). Co do zasady, polskim Żydom nie wolno było wnosić sporów pomiędzy sobą (również tych pozareligijnych) przed sądy gojów (innowierców). Dlatego w każdej gminie żydowskiej działał sąd rabinacki. Sądy te uzyskały pełną władzę sądową, łącznie z wydawaniem wyroków śmierci. Najczęstszą karą za przekroczenie nakazów Tory była kara chłosty (40, a w praktyce 39 uderzeń w plecy i pierś rziemiennym biczem). Żydowi, który np. wylamałby się i poszedłby ze sprawą do sądu polskiego, groziłaby kara wyklęcia przez ogół żydowskich współwyznawców.

15 Synagoga

Z domem Aarona Lewina jest połączona synagoga Staromiejska. Czy wiesz, że najważniejszym miejscem modlitwy dla Żydów są synagogi, w których modlą się do Boga nazywanego Jahwe? W Rzeszowie znajdowały się domy modlitwy oraz synagogi: Nowomiejska i Staromiejska. Wybudowana ponad 400 lat temu, stojąca przy ul. Bożniczej 4, synagoga Staromiejska stanowi materiałny element najstarszej zabudowy miasta i jego XVII-wiecznych fortyfikacji w obronie przed najazdami Kozaków i Tatarów. Oddzielona od niej niewielkim placem, który pierwotnie pełnił funkcję najstarszego cmentarza żydowskiego w Rzeszowie, synagoga Nowomiejska została wzniesiona na przełomie XVII i XVIII w. za zgodą ówczesnego właściciela Rzeszowa – księcia Hieronima Augustyna Lubomirskiego. Obecnie jest to budynek Biura Wystaw Artystycznych. Jeśli chcesz przedłużyć spacer, wejdź do środka i podziwiaj sztukę artystów oraz układ przestrzenny dawnej synagogi.

3 Alko

Czy wpadł Ci w oko napis „Alko” na sąsiedniej kamienicy? W latach 20. XX w. mieściła się w niej wytwórnia alkoholi wysokojakościowych (głównie likierów, rosolisów, rumu i koniaków), której właścicielem był bogaty Żyd Hirsch Lifschütz. Rzeszowskie wyroby oprócz wyjątkowego smaku posiadały ciekawe etykiety np. „Rznij Walenty jeszcze raz”. Umiarkowanie jest tu kluczem do zrozumienia stosunku judaizmu do alkoholu i innych używek. Bywają od tego odstępstwa, jak np. w czasie radosnego święta żydowskiego Purim.

2 Żydowski kabat

Stojąc w Rynku, obróć się w kierunku północno-zachodnim i zwróć uwagę na okazałą kamienicę przy ul. Matejki 2 (obecnie siedziba oddziału PTTK). Przed wojną mieściły się w niej biura rzeszowskiego kahału, czyli zarządu żydowskiej gminy reprezentującej społeczność żydowską na zewnątrz, np. wobec państwa. Była to podstawowa jednostka organizacji wspólnoty żydowskiej przypominająca parafię, jednak o znacznie większych kompetencjach dotyczących kultu religijnego, sfery podatkowej, sądowniczej, wychowawczej, dobroczynnej.

1 Początek

Zaczynamy spacer od rzeszowskiego Rynku. Rzeszów w swojej historii nosił różne nazwy, np. Resovia, Reisha, Rayshe, Rzeschow. Na przełomie XIX i XX w. nazywano go Galicyjską Jerozolimą, a nawet żartobliwie Mojżeszowem, gdyż przeważającą grupą narodowościową w mieście byli Żydzi. Był to czas, kiedy żartowano, że jednym polskim mieszkańcem Rynku był Tadeusz Kościuszko (pomnik).

Spacerownik Rzeszowski

Dziedzictwo Rzeszowskich Żydów

Miasto z nieco innej perspektywy? Spaceruj i odkrywaj zapomnianą przeszłość oraz kulturę żydowską Rzeszowa.

Więcej na: www.podkarpackie.travel/zydzy-rzeszow

13 Lapidarium przy Przejściu 2001

Wchodząc na wzgórze przy pl. Ciehociemnych, zwróć uwagę na niezwykle dzieło o kształcie prostokąta (bramy) z wyciętą sylwetką ludzką autorstwa prof. Józefa Szajny, więźnia obozów koncentracyjnych i wybitnym rzeszowskiego artysty. Ta kompozycja pn. „Przejście 2001” symbolizuje przejście od czasów pogardy dla podstawowych wartości człowieka do czasów poszanowania godności ludzkiej, odwołujących się do tolerancji, zaufania, miłości bliźniego i idei pojednania. Szajna twierdził, że: „Ta rzeźba ma jednoczyć. Bóg stworzył świat dla wszystkich ludzi, bez względu na nasze wielkości i małości”. Rzeźbę otacza lapidarium (uszeregowane okazy kamieni naturalnych) upamiętniające pierwszy transport 40 więźniów (młodych chłopców) z Rzeszowa do Oświęcimia.

14 Dom Aarona Lewina

Idąc 100 m dalej, dotrzesz do domu przy ul. Bożniczej 2, który powstał dla urodzonego w 1879 r. Aarona Lewina – polskiego rabina, samorządowca, przewodniczącego Rady Rabinów w Polsce i posła na Sejm RP I i III kadencji. Czy wiesz, że rabin to podstawowa funkcja religijna w judaizmie? Rabin zwykle prowadzi nauczanie judaizmu w formie kazań, lekcji i konsultacji. Działa dla synagogi, świadcząc usługi religijne np. bat micwy, bar micwy, wesela, pogrzeby itp. Nie jest jednak namaszczone przez Boga duchownym. Jego autorytet opiera się wyłącznie na wiedzy i bogobojności.

12 Okrutny plac zabaw

Przejdź się równoległym do ul. Baldachówka podwórzem do miejsca egzekucji i zbiorek mieszkańców getta oraz okrutnego placu zabaw dla nazistów. Jak wspomina Moshe Oster, szczególnym okrucieństwem wykazywał się niejaki Niemiec Bacher – diabeł z piekła, morderca, ludożerca, sadysta bez litości. Każdego dnia przed wyjściem z getta na roboty robił przegląd niewolników. Niemal codziennie bił i zabijał Żydów dla zabawy, zanim wydał rozkaz otwarcia bramy getta (do ul. Szpitalnej). Po wyjściu Żydów na roboty urządził polowania na Żydw ukrywających się w getcie. Znalazionych rozstrzelano na terenie dawnego placu Garcarskiego, na którym się teraz znajdujesz.

10 Moshe Oster

Na poddaszu okazałej kamienicy przy ul. Baldachówka 7 mieszkał Moshe Oster, który jako jeden z nielicznych przetrwał getto i okupację, a swoje przeżycia, opisał w książce Gehinom znaczy piekło. Przeżyłem getto i dziewięć obozów. Utworzono przez Niemców w grudniu 1941 r. getto funkcjonowało do listopada 1943 r. Uwięziono w nim ok. 25 tysięcy Żydów z Rzeszowa i okolic. Po jednej z likwidacji getta, w dawnej części południowej zorganizowano nową, dużo mniejszą dzielnicę. Ulica Baldachówka dzieliła obszar getta na część wschodnią (ost) i zachodnią (west). Pomiedzy nimi stały dwa płoty. Ulica pomiędzy płotami była nieczynna. Do Westgetta kierowano robotników, natomiast do Ostgetta przydzielano pozostałych członków robotniczych rodzin, a także wszystkie osoby niezdolne do pracy.

4 Luftmaszyna

Skieruj swój wzrok w stronę wieży farnej i przyjrzyj się pierwszej kamienicy wystającej zza ratusza. Kiedyś była nazywana Luftmaszyną – po niemiecku „dmuchawa”. Została wzniesiona na przełomie XVIII i XIX w. z przeznaczeniem na hotel prowadzony przez Żyda Ożjasza Finka. Znajdowała się w niej wówczas największa sala balowa w Rzeszowie. Kamienica swą oryginalną nazwę zawdzięczała zdenerwowanemu austriackiemu oficerowi, który stracił w przeciągu swą wojskową czapkę, krzyżując przy tym: „Das ist eine Luftmaschine!”.

8 Talmud Tora

Idąc dalej wzdłuż ul. Baldachówka, dojdiesz do skrzyżowania z ul. Króla Kazimierza. Po prawej stronie, pod adresem Króla Kazimierza 10 mieścił się kiedyś budynek Talmud Tory. Była to elementarna, religijna szkoła dla żydowskich chłopców z niezamożnych rodzin, którzy nie skończyli 13. roku życia, często były to sieroty. Uczono w niej alfabetu oraz przekazywano wiedzę religijną. Głównie pracowano nad Pięcioksięgiem (Tora). Czy wiesz, że Talmud jest jedną z podstawowych ksiąg judaizmu? Jest komentarzem do biblijnej Tory, w którym wyjaśniono, jak przestrzegać prawa zawarte w Torze w warunkach, jakie zapanowały wśród Żydów wypędzonych z Palestyny w II w. Dla wyznawców tradycyjnego judaizmu Talmud jest czymś w rodzaju obowiązującego katechizmu.

6 Jaddodajnia rytualna

Przechodząc na przeciwną stronę Rynku, dotrzesz pod adres ul. Mickiewicza 5. Czy wiesz, że czulent, latkes i chalka były daniami podawanymi w jaddodajni rytualnej Schmidta, która znajdowała się w miejscu dzisiejszego hotelu Hubertus? Czulent to tradycyjna potrawa szabatowa, czyli wolno gotowany gulasz z koszerowego mięsa wołowego, kaszy jęczmiennej, marchewki i fasoli. Latkes to placki ziemniaczane. Chalka to rodzaj słodkiego drożdżowego ciasta, najczęściej plecionego w tzw. warkocz. Jaddodajnia serwowała koszerne posiłki, czyli przygotowane według ściśle określonych zasad religijnych.

7 Przesmyk

Wracając na Rynek i idąc kilkadziesiąt metrów w kierunku południowym, znajdziesz się pod adresem ul. Przesmyk 2 przy narożnej kamienicy zaprojektowanej przez Izaaka Appermana, jednego z najbardziej aktywnych żydowskich architektów, działającego w Rzeszowie pod koniec XIX w. W tym miejscu, w Żydowskim Związku Kredytowym, pracował znany i poważany adwokat i społecznik Samuel Reich, który był żarliwym polskim patriotą. Jego syn Stanisław był ogniomistrzem w szeregach Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego i zginął w okopach pod Kostiuchnową w 1916 r. Pogrzeb Stanisława Reicha stał się patriotyczną manifestacją porównywaną do pogrzebu płk. Leopolda Lisa-Kuli.

9 Brama do piekieł

Stając na skrzyżowaniu ul. Baldachówka z ul. Króla Kazimierza, znajdziesz się w miejscu, gdzie ponad 70 lat temu znajdowała się jedna z „bram do piekieł”. W czasie okupacji niemieckiej Baldachówka była jedną z dwudziestu czterech ulic, które tworzyły zamknięte rzeszowskie getto. Po zewnętrznej stronie wysokiej na kilka metrów bramy wartę pełnili żandarmi niemieccy i policja granatowa, a od strony getta policja żydowska. Przy bramach umieszczono napisy „Niebezpieczeństwo – epidemia” i rysunek wszy. Ludność była dziesiątkowana przez epidemie chorób zakaźnych i głód.

11 Szpital Żydowski

Skracając z ul. Baldachówka w lewą stronę, znajdziesz się przy Podkarpackim Centrum Onkologii przy ul. Leszczyńskiego 1. W tym miejscu znajdował się Szpital Żydowski. Był to też punkt graniczny getta żydowskiego. W 1941 r. Niemcy przed atakiem na ZSRR zabili chorych przebywających w szpitalu, aby zwolnić miejsce dla swoich potencjalnie rannych w walkach żołnierzy. Front przesunął się na wschód i okupant nie skorzystał z budynku.

Synagoga

Spacerownik Rzeszowski

Dziedzictwo Rzeszowskich Żydów

Dziedzictwo Rzeszowskich Żydów to trasa pozwalająca odkryć zapomnianą przeszłość oraz kulturę żydowską w Rzeszowie. Daj się zaprosić na spacer po zaułkach skrywających niezwykle historie ludzi i zdarzeń!

Więcej na: www.podkarpackie.travel/zydzi-rzeszow

ISBN: 978- 83-63456-67-2

Wydawca:
Podkarpacka Regionalna
Organizacja Turystyczna
www.podkarpackie.travel

Opracowanie merytoryczne: Ilona-Dusza Kowalska
Projekt i przygotowanie do druku: Jakub Kowalski

Dofinansowano z budżetu
Gminy Miasto Rzeszów

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie czy rozpowszechnianie w jakiegokolwiek formie części lub całości mapy lub grafiki bez pisemnej zgody posiadaczy praw autorskich zabronione.

